

„Kveiking frá hugskoti“: Taóisminn í meðförum Halldórs Laxness

Taó er líkt farið og þeirri alkunnu gæs sem er
tilgangslaust að skvetta vatni á.

Halldór Laxness, *Seisejú mikil ósköp*, 132.

Lao-tzu is the masterpiece of a kind of intelligence
at the opposite pole from the logical.

Angus Graham, *Disputers of the Tao*, 218.

Lífsskoðunarsaga Halldórs Laxness er flókin, takmarkað gagn er að hans eigin endurlitum, og erfitt er að rekja hana í gegnum þau völundarhús sem mestu skáldverk hans opna. Alkunna er, en ekki að því skapi fullskilið, að hann snerist til kaþólsku um tvítugt, varð henni afhuga (þó ekki eins fyrirvaralaust og *Vefarinn mikli frá Kasmír* hefur oft verið talinn vitna um) og laðaðist um leið að skoðunum sem hann sjálfur kenndi við sósíalisma, aðrir við marxisma og kommúnisma, en verða að því er best verður séð helst skilgreindar sem tilbrigði við veraldarvænan húanisma.¹ Sá hugsunarháttur hefur fylgt framförum nútímans, meintum og raunhæfum, ósjaldan leitt í pólitíska freistni og endað með meiri háttar vonbrigðum. Ef þannig er litið á þau sinnaskipti sem Halldór tók í aðdraganda nýrra leiða til sagnasköpunar, verður síðari staðhæfing hans um að „innangengt“ sé úr kaþólsku í marxisma ómarktæk; og er reyndar ótrúverðug af almennum ástæðum, hvað sem sérstakri vegferð Halldórs líður. Þessi tvö hugmyndakerfi eru of gerólík til þess að greiður gangur sé á milli.

1 Hér er vísað til þeirrar afstöðu sem Max Weber kallaði *Weltbejahung*, og mætti þýða með „heimsjákvæðni“; átt er við menningarmynstur sem gera ráð fyrir grundvallarsamræmi heimsskipanar og mannlægs hlutskiptis (andstæðu þeirra kallaði Weber *Weltablebnung*, „heimshöfnun“); húanismi byggður á þeirri forsendu kemur til sögunnar þegar áhersla er (eins og í *Alþjóðubókinni*) lögð á virka mannlega þátttöku í þróun heimsins.

Líklegt er að Halldór hafi viljað gefa í skyn annað en sagt var berum orðum. Þegar hér var komið sögu hafði hann gefið upp alla von um sósíalíska endurfæðingu mannskepnunnar og aðhyllst viðhorf sem hann lýsti að vísu aldrei með eins skýrum hætti og „menningarskilunum“ í *Alþýðubókinni*, en virðist þó hafa kennt við afturhvarf til kaþólsku. Slík umskipti var auðveldara að réttlæta ef aðeins þurfti að snúa aftur á beinni leið. Ekki þarf þó ítarlega skoðun á síðustu ritum Halldórs (sér í lagi skáldsögunum, frá *Brekkukotsannál* til *Guðsgjafabúlu*) til að vekja efasemdir um þessa túlkun. Í þeim blandast heimssýn, táknað og trúarleg sjónarmið af margþættum toga, sumpart í ætt við kaþólsku en laustengdari en svo að þau áhrif verði talin allsráðandi. Skýrust er tilvísunin í fleiri hefðir og uppþrettur í *Kristnihaldi undir Jökli*. Í heild er síðasti kaflinn í rithöfundarferli Halldórs þannig vaxinn að ástæða er til frekari rannsóknar á forsögu og myndbreytingum sem ekki voru eins einföld mál og hann vildi vera láta.

Áhrif Spenglers

Nærtækt er að byrja á fyrrnefndum tímamótum í lok þriðja áratugar. Þar blasir við sú staðreynd að auk kaþólskunnar, sem Halldór hafnaði, og sósíalísmans, sem hann meðtók á sinn sérstaka hátt, voru fleiri áhrifavaldar með að verki og tveir þeirra reyndust sterkari eftir umskiptin. Annað þessara áframhaldandi viðmiða var sögu- og menningartúlkun Oswalds Spengler, hitt var sá skilningur sem Halldór lagði í taóismann og sér í lagi langþekktasta rit af hans toga, „litlu bókina eftir gamla manninn“, eins og það er kallað í *Alþýðubókinni*. Hvort tveggja á sér lengri sögu en viðsnúningurinn frá leit að guði til vona um veraldlega frelsun. Samkvæmt frásögn Halldórs las hann höfuðrit Spenglers, *Der Untergang des Abendlandes*, af mestum áhuga og innlifun á árunum í Kaliforníu, en hafði áður kynnst því í Berlín í byrjun þriðja áratugar og lítill vafi leikur á því að sú snerting hefur haft einhver áhrif.² Verk Spenglers er fágætt dæmi um heilsteypa fagurfræðilega söguskoðun; menn-

2 Sjá formála Halldórs að *Alþýðubókinni*, 3. útg.

ingarheimana sem að hans álitu risu og féllu í sögunnar rás má með nokkrum rétti fella undir þýska hugtakið *Gesamtkunstwerk*, þótt Spengler hafi sjálfur ekki komist svo að orði. Þetta sjónarmið höfðaði til Halldórs, en varð um leið ástæða til gagnrýni; honum virtist sem Spengler hefði fylgt því út í slíkar æsar að ekkert svigrúm var lengur fyrir félagslega ábyrgðartilfinningu, né heldur samlíðun með fórnarlömbum arðráns og kúgunar. Báðar hliðar tengingarinnar við Spengler koma skýrt fram í *Alþýðubókinni*, og enginn vafi leikur á afgerandi þætti þeirra í mótun hugmyndaheimsins sem þar tekur við af kaþólskunni. Aldarfjórðungi síðar er talað af mikilli virðingu um Spengler í formála að nýrri útgáfu bókarinnar, en beinar tilvísanir er annars ekki að finna í þeim verkum Halldórs sem mestu hafa ráðið um orðspor hans og áhrif (í *Skáldatíma* er Spenglers getið í framhjá-hlaupi og vitnað – án nafngreiningar – í ummæli þess efnis að hann sé „the poor man’s Nietzsche“; það eru í hæsta máta ómarktæk orð og gildir einu hver sagt hefur). Hér skal þó tæpt á túlkun sem bíða verður nánari útfærslu í öðru samhengi og gerir ráð fyrir áframhaldandi hliðsjón af Spengler í veigamestu skáldverkum Halldórs, þótt undir rós sé. Í *Sjálfstæðu fólki* kemur hún í ljós ef sagan er lesin með áherslu á átök menningarheima, en sú hlið hennar hefur að mínu viti verið vanmetin í allflestum umfjöllunum. Í *Heimsljósi* virðist Halldór hafa náð endanlegum skuldaskilum við Spengler; aðalpersónan tengir fegurðardýrkun og samlíðun í eitt og leiðréttir þannig þá einhliða heims- og lífssýn sem gagnrýnd var í upphafi nýrra stefnumarkandi skrifa eftir *Vefarann*. Þetta er þó ekki sagan öll. Færa má rök að því að Spengler hafi gengið aftur í *Kristnibaldi undir Jökli*; Godman Sýngmann er skrípaútgáfa af „Fástvitundinni“ sem Spengler taldi frumtákn og orlagavald vestrænnar menningar.

Ef andstæða Sýngmanns, séra Jón Prímus, er (eins og Halldór Guðmundsson bendir á) sú skáldsagnapersóna Halldórs Laxness sem mest sækir til taóisma, er freistandi að athuga nánar hvernig þær rætur gætu tengst áhrifunum frá Spengler. *Kristnibald undir Jökli* beinir athyglinni fyrst og fremst að andstæðum viðhorfum; vís-bendingu um jákvæðara samhengi er að finna löngu fyrr á vegferð höfundarins. Spengler var að vísu ekki margorður um Kína og það sem hann telur umtalsvert er í engu samræmi við augljóst vægi hins kínverska menningarheims í veraldarsögunni. Kína eins og það leit út

í byrjun tuttugustu aldar var í hans augum skóladæmi um algera og óafturkræfa hnignun og stöðnun; sem slíkt sýndi það hver örlög gátu beðið Vesturlanda (þó að steinrunnin kyrrestaða væri ekki eina mögulega lokastig þess sem Spengler kallaði *Untergang*). Þessi vonarsnaudu endalok varð þó að skilja í ljósi þess sem á undan var gengið. Spengler túlkaði kínverska menningu (eins og aðrar) eftir þeirri forskrift að hún snerist um eitt frumtákn; það var vegurinn, en sömu nafngift hafði hann notað um táknid sem að hans áliti réð örlögum Fornegypta. Einhver munur varð þó að vera þar á og Spengler reyndi að lýsa aðgreinandi séreinkennum. Útkoman varð sú að egypski vegurinn væri leið að ákveðnu takmarki (framhaldslífi eftir dauða), umlukin helgistryttum og musterum; kínverska afbrigðið væri meira í ætt við gönguferð í landslagi, á vit náttúrunnar og án fastákveðins takmarks (því má bæta við, þótt Spengler nefni það ekki, að ef eilífdin kemur við sögu er frekar um ódauðleika en framhaldslíf að ræða).³

Fyrstu kynni Halldórs af Spengler urðu skömmu eftir að hann komst upp á það sem hann kallar „krambúðarloft“ taóismans og virðist sennilegt að þau hafi styrkt hann í trúnni á „vegin“ sem bestu þýðingu á „taó“; það er allt annað en sjálfsagt og verður vikið að því síðar. Þar á ofan er nánari útlekking Spenglers í mjög svipuðum anda og sú sem einna mest ber á í verkum Halldórs. Vegurinn er ekki síst leið frá hversdagsheimi og veraldarvafstri, leit að öðrum og eiginlegri veruleika; í meðförum Halldórs verður hann ekki síst óræður endir á sögu (sjá grein Halldórs Guðmundssonar í þessu hefti). Ekki skal þó reynt að rekja öll tilbrigði Halldórs Laxness við hugmyndina (eða ímyndanina) um veginn til Spenglers. Á löngum rithöfundarferli breyttust áherslur og sjónarhorn, ný þemu komu til sögunnar og Halldór fór sínar eigin leiðir í taóískum efnum engu síður en öðrum. Hér er ætlunin að rýna nánar í nokkur álitamál sem koma upp við lestur ritgerða og skáldverka, frá byrjun þriðja áratugar til loka hins áttunda. Áður en lengra er haldið er þó rétt að útskýra í stuttu máli – og í ljósi núverandi þekkingar – hvers konar fyrirbæri það var sem Halldór kynntist í gegnum einn sígildan en torræðan og fádæma umdeildan texta.

3 Spengler, *Untergang*, 1099–1100. Munurinn á þýsku sögnunum *geben* og *wandeln* skiptir hér máli; sú síðarnefnda á við kínverska veginn.

Taóismi í sögulegu ljósi

Nýr skilningur á taóisma og sögulegri þýðingu hans er líklega með því markverðasta sem gerst hefur í Austur-Asíufræðum síðustu fjóra eða fimm áratugina.⁴ Halldór Laxness verður ekki gagnrýndur fyrir vanþekkingu á málum sem fræðimenn tóku ekki á dagskrá fyrir en eftir að hann var hættur að fylgjast með, en hinu verður ekki neitað að hann sýndi lítinn áhuga á víðara samhengi og áhrifasvæði taóískra hugmynda. Ef tekið er mið af því sem nú er vitað eða a.m.k. nokkuð almennt viðtekið meðal Kínafræðinga er aðallega um fimm atriði að ræða.

Í fyrsta lagi hafa rannsóknir á kínverskri menningar- og þjóðfélagssögu beint athygli að taóismanum sem sjálfstæðum og áhrifamiklum trúarbrögðum. Þá nafngift má nota í orðsins fyllstu merkingu; skipulögð kirkja, klerkastétt, heilagar ritningar og ímyndaður heimur guðlegra afla eru þar öll til staðar og innan þessa ramma urðu til mismunandi greinar og stefnur. Slík þróun er alvanaleg í sögu stofnanabundinna trúarbragða, en taóísk mynstur hennar minna frekar á fjölbreytni í búddískum stíl en þau mun skarpari skil sem orðið hafa innan íslams og kristindóms. Sérstaklega eftirtektarverð er sú túlkun að taóismann megi telja til trúarbragða sem byggjast á opinberun (e. *revealed religion*). Atburðurinn sem þá er vísað til á að hafa gerst á fjalli í Suður-Kína árið 142 e.Kr.; þar birtist Laozi meistaranum Zhang Daoling og innvígði hann í helga visku. Laozi var upp úr því tekinn í guðatölu og honum færðar fórnir, bæði af valdhöfum og alþýðu. Þetta er auðvitað erfiður biti að kyngja fyrir þá sem telja meintan höfund *Taóteking* hafa verið einhvers konar flakkara eða utangarðsmann.⁵ Hvað sem því líður eru margir fræðimenn þeirrar skoðunar að stofnsetning taóismans sem trúarbragða (samansettra úr mörgum og mislitum þáttum) hafi verið svar við komu búddismans til Kína á fyrstu árum e.Kr.

4 Ýtarlegasta samantekt um rannsóknir á taóisma kom út fyrir tæpum aldarfjórðungi og ýmislegt hefur bæst við síðan: Kohn, *Daoism Handbook*. Stutt en skilmerkilegt yfirlit er Van Ess, *Daoismus*. Tekið skal fram að hér fylgi ég sömu stafsetningu og Halldór og skrifa því „taóismi“; sú stafsetning sem nú er almennt viðtekin er útskýrð í grein Geirs Sigurðssonar í þessu riti.

5 Mér er algerlega hulin ráðgáta hvernig Lin Yutang kemst að þeirri niðurstöðu að *Taóteking* sé í ætt við „an old rogue’s wisdom“; hvernig sem maður leikur sér að orðinu „rogue“ vísar það alltaf til einhverrar misindismennsku og það hæfir bókinni alls ekki.

Eitthvað hefur Halldór vitað um þessa trúarlegu vídd taóismans og sést best af því að þegar hann heimsótti Kína 1957 bað hann gestgjafa sína um að skipuleggja heimsókn í taóískt musteri. Samtal hans við erkiklerk þar staðsettan virðist reyndar hafa verið fádæma árangurslítið og þáverandi staða taóismans í Kína bar samkvæmt frásögn Halldórs öll einkenni hnignunar og sundrungar. Athyglisvert er að sú endurvakning trúarlífs, sem átt hefur sér stað eftir daga Mao Zedongs, virðist koma taóismanum að meira gagni en öðrum kenningum.⁶

Annað umhugsunar- og ágreiningsatriði eru óskýr mörk milli taóisma og fleiri greina breiðari kínverskrar heimspekihefðar. Þar er ekki aðeins um hið margræða hugtak „taó“ að ræða (það er samnefnari annars ólíkra hugmyndastrauma, en túlkað á mjög mismunandi vísu; skilgreining taóismans sem afmarkaðrar heims- og lífsskoðunar kemur ekki til sögunnar fyrr en löngu eftir að höfuðrit honum eignuð voru samin).⁷ Meiri undrun og heilabrotum hefur það valdið að sérstök tengsl náðust milli taóisma og harðneskjulegra pólitískra kenninga á nótum svonefndrar löghyggju (e. *legalism*, þ. *Legismus*; þýska orðið á að því leyti betur við að síður er ástæða til misskilnings í ætt við réttarríki). Kjarni hennar var skörp aðgreining valdhafa og þegna, áhersla á það hlutverk valdhafans að styrkja ríki sitt til samkeppni við önnur og binda í þeim tilgangi allt þjóðfélagið í lögbundið regluverk. Lögin eru m.ö.o. birtingarform og verkfæri valdsins, ekki til þess ætluð að temja eða tempra það. Skeleggasti talsmaður þessara skoðana, Hanfeizi (talinn hafa verið uppi frá 280 til 233 f.Kr.), vitnar í *Taóteking* og tengir lykilhugtök þess rits við forskriftir löghyggjunnar; meginforsenda hans virðist sú að „taó“ ákvarði formgerðir veruleikans og pólitísk samsvörun þess mynsturs sé ríkisvald með fulla stjórn á félagslegri skipan. Til þess að þetta tækist þurfti valdhafinn að samsamast kröfum ríkisbyggingar og taka sér um leið óskorað rými til að framfylgja þeim. Í merku yfirlitsriti um kínverska hugmyndasögu er þessi hugmynd kölluð „alræðistaó“ (fr. *tao totalitaire*).⁸

Þriðja atriðið sem verið hefur til umræðu meðal Kínafræðinga er aðgreining taóískrar heimspeki frá taóisma sem trúarbrögðum. Fyrri

6 Sbr. Johnson, *The Souls of China*.

7 Sjá Graham, *Disputers of the Tao*.

8 Cheng, *Histoire de la pensée chinoise*, 244.

tíma túlkanir lögðu mikla áherslu á hana og lýstu ósjaldan trúarbrögðunum sem alþýðlegri eða úrkynjaðri útgáfu af hugmyndum frá meintri gullöld heimspekinnar. Á síðari árum er þessi tvískipting oft dregin í efa, á þeim forsendum að sígild rit taóískrar heimspeki hafi verið tekin upp í helgiritasöfn taóískra trúarstofnana (ýmsar forskriftir af því tagi urðu til á löngum ferli, en mörg tilheyrandi textasöfn voru eyðilögð í stríðum) og hvort tveggja á sér langa sögu sem tengist heimsfræðilegum ímyndunum án skarpra skila milli þeirra tvenns konar viðmiða sem um ræðir. Gagnrök gegn þessu sjónarmiði eru þó auðfundin. Skilgreining á taóisma (*daoíja*) sem sérstakri heims- og lífsskoðun kemur ekki fram fyrir en á dögum Han-keisaraættarinnar, þegar farið er – seint á annarri öld f.Kr. – að flokka hugmyndastrauma tímabilsins þar á undan. Sú staðsetning taóismans styðst aðallega við tvö heimspekirit sem hafa æ síðan verið talin honum til mestra tekna: *Taóteking* (*Daodejing*) og bók kennda við Zhuangzi, sem með nokkurri vissu er talinn hafa verið uppi á fjórðu öld f.Kr. og eitthvað fram á þá þriðju. Taóismi sem afmörkuð trúarbrögð kemur fyrst við sögu allnokkru síðar, á annarri og þriðju öld e.Kr. Og ef áður nefndir textar voru teknir í tölu helgiritu ber að athuga nánar hverju hlutverki þeir gegndu í því samhengi. Það virðist einkum hafa snúist um formúlur og rituól af ýmsum toga, tengd eftirsókn eftir ódauðleika og töfrabrögðum þar að lútandi. Ekki verður séð að trúarbragðavæðing taóískrar heimspeki nálgist nokkurn tíma það mynstur sem leiddi til einingar kristindóms og Rómaveldis og Jan Pato ka hefur lýst þannig að grísk frumspeki hafi verið gerð að stafrófi opinberunarinnar.

Samanburðurinn við Rómaveldi og arfleifð þess leiðir hugann að enn einu lykilatriði umfjöllunar um taóisma. Mótun hans og myndbreytingar þarf að skoða með tilliti til þess sem ég hef á ensku kallað „the religio-political nexus“⁹ og vefst fyrir mér að þýða á íslensku. Átt er við samtvinnun trúarlegra og pólitískra merkinga og stofnana; sú tenging getur tekið á sig margar myndir og þær eru eitt helsta einkenni mismunandi menningarheima. Á þessu sviði er saga taóismans flókin og nokkuð óvenjuleg. Á krísutímabilinu fyrir og eftir endalok Han-keisaraættarinnar (220 e.Kr) var hann viðriðinn

---

9 Arnason, „The religio-political nexus“.

uppreisnarhreyfingar og um eitt skeið var taóískt ríki – kennt við eilífan frið – ráðandi í héraðinu Sichuan, en heimildir gefa ekki til kynna að andspyrnunni gegn valdhöfum hafi fylgt neinn róttækur þjóðfélagslegur valkostur. Það sem síðar gerðist gerbreytti stöðunni en ekki einfaldlega á þann hátt að andófshneigð trúarbrögð væru tamin og tekin undir stjórn og vendarvæng ríkisins. Saga Kína frá byrjun þriðju til loka sjöttu aldar e.Kr. einkennist af sundrunu og baráttu smærri ríkja, skammvinnnum tilraunum til sameiningar, innrásum að norðan og þar af leiðandi uppgangi nýrra keisaraætta með takmörkuð yfirráðasvæði en því meiri metnað; og síðast en ekki síst af fyrstu tilkomu trúarbragða af erlendum uppruna, búddismans, sem breiddist út eftir ýmsum landfræðilegum og félagslegum leiðum. Þróun taóismans á þessu tímabili markaðist af öllum ofangreindum þáttum; hann fékk mismunandi viðtökur hjá stjórnvöldum sem risu og féllu í aldanna rás og tvíbent samskipti við búddíska trúarmenningu höfðu umtalsverð áhrif. Í kínversku umhverfi aðlöguðust búddismi og taóismi á margan hátt hvor öðrum en einnig gætti viðleitni til að skýra mörkin. Með sameiningu Kína undir stjórn keisaraætanna Sui (589–617) og Tang (617–907) komust skipulag og hlutverkaskipting lögmætra trúarbragða í stöðugra horf. Taóisminn varð ásamt konfúsíanismi og búddisma ein af þeim hugmyndafræðilegu umgerðum sem studdu æðstu valdameiðstöð ríkisins og voru henni um leið undirgefnar (í öllum þrem tilfellum á hugtakið kenningaklassi líklega betur við en kenningakerfi).

Síðasta atriðið sem vísa ber til snertir stærri menningarheim, mótaðan af kínverskum fyrirmyndum. Áður fyrr var taóisminn oftast talinn sú grein kínverskra trúarbragða sem minnstu máli skipti utan heimavallar, gagnstætt breiðara áhrifasvæði konfúsíanismi og búddisma. Rannsóknir á japanskri og kóreskri trúarbragðasögu hafa varpað nýju ljósi á þau mál. Sýnt hefur verið fram á að taóismi breiddist út til beggja þessara Austur-Asíulanda, þó að móttökurnar væru ekki eins opinberar og heildstæðar og þegar um hin tvö viðmiðin var að ræða. Taóískir helgisíðir, töfraformúlur og guðaímyndir gátu flust milli landa í dulargervi eða blandast því trúarlífi sem fyrir var svo rækilega að ekki varð lengur greint milli innfæddra og innfluttra þátta. Sérlega athyglisverð er vaxandi áhersla fræðimanna á taóíska þætti í trúarbrögðum þeim sem Japanir kalla Shinto og voru lengi

talin af ómenguduðum þjóðlegum uppruna. Nú eru margir þeirrar skoðunar (að mínu viti með góðum rökum) að Shinto hafi orðið til í löngu ferli, en grundvöllurinn hafi verið lagður á sjöundu og áttundu öld þegar aðlögun að kínverskum fyrirmyndum, pólitískum og menningarlegum, náði sem lengst.¹⁰

Fyrstu kynni af litlu bókinni

Frá núverandi sjónarhóli Austur-Asíufræða er taóisminn svo flókið og viðamikil fyrirbæri að viðbrögð evrópskra hugsuða og rithöfunda við honum framan af tuttugustu öldinni minna helst á alkunna indverska dæmisögu um blindu mennina sem voru að skoða fíl. Snertingin var takmörkuð, skilningurinn óljós og heildarmyndin á reiki. Það á engu síður við um Halldór Laxness en aðra hlutaðeigendur. Það er þó ekki sagan öll. Ef tekið er tillit til þess hvernig hann vann úr snertingunni í eigin verkum og á eigin nótum er hann kannske ekki í algerum sérflokki en áreiðanlega einn af mjög fáum. Verður nú reynt að gera forsendum og afrakstri þessa skapandi misræmis nokkur skil; og í lok greinarinnar kemur aftur að spurningunni um sambærileg tengsl á öðrum vettvangi.

Tekið skal fram að hér er aðeins stuðst við prentaðar heimildir um taóisma Halldórs Laxness (ég hef ekki haft aðstöðu til að kanna bréfaskipti hans) og þær eru af tvennu tagi. Annars vegar er í ritgerðasöfnum hans nokkrum sinnum vikið að *Taóteking*, boðskap bókarinnar og íslenskum túlkunum; hins vegar hefur oft verið bent á taóísk stef í skáldskap hans og sumar meiri háttar skáldsögupersónur hafa verið skilgreindar í þeim anda. Síðara viðfangsefnið er stórum mun yfigrípsmeira og hér gefst ekki rými til þeirrar umfjöllunar sem verðskulduð væri. Vikið skal þó nánar að eina skáldverkinu sem tekur taóismann beinlínis til meðferðar; það er smásagan um heimförlu Temúdsjíns. En fyrst þarf að athuga hvað læra má af ritgerðum og ritdómum.

Í einni af minningaskáldsögum sínum segir Halldór að Erlendur í Unuhúsi hafi vakið áhuga hans á taóisma (þar er Erlendi einnig talið til tekna að hafa fyrstur manna á Íslandi gert skýran mun á

¹⁰ Sjá Richey, *Daoism in Japan*.

indverskum og kínverskum viskubrunnum í stað þess að hræra þeim saman í austurlandaspeki). Sama bók greinir frá því að *Taóteking* hafi Halldór fyrst lesið í Kaupmannahöfn árið 1919 í danski textagerð sodinni upp úr þýðingum á nokkur önnur Evrópumál.¹¹ Ætla má því að Erlendur hafi bent honum á bókina áður en hann fór utan. Um áhrif hennar er þó ekki fjölyrt í minningaskáldsögunum, né heldur í blaðapistlum frá þeim árum. Fyrstu skorinorðu opinberu ummæli Halldórs um hana er að finna í *Alþýðubókinni* í ritgerð um bækur. Við fyrstu athugun er það lesmál stórfurðulegt. Halldór nefnir í upphafi hvorki höfund né titil, en byrjar með því að segjast meta „litlu bókina eftir gamla manninn“ mest „allra bóka um sálina“, þótt hann „skilji fæst sem í henni stendur.“ Í lok langrar málsgreinar er svo tekið sterkar til orða og „Bókin um Veginn“ kölluð „merki-legasta bók sem nokkru sinni hefur verið rituð í heiminum.“¹² Þess á milli er nákvæmlega ekkert sagt um innihald bókarinnar. Hins vegar rekur Halldór í smáatriðum – og færir í stílinn – kínverska goðsögn um tildrög þess að bókin var skrifuð. Sagt er frá brottför „gamla mannsins“ úr heimahögum, vegna stríðs og þar af leiðandi hörmunga, svo og frá því að í næturstað áður en hann hverfur „yfir fjallið“ hafi hann verið beðinn um að festa á blað hugsanir sem fyrst voru viðraðar í samræðu við gestgjafana. Tvennt er eftirtektarvert í endursögn Halldórs. Hann lagar söguþráðinn mjög að íslenskum aðstæðum, ekki síst með því að líkja áfanga- og ritunarstaðnum sem frá er greint við Kolviðarhól. Á hinn bóginn sleppir hann mikilvægum hluta kínversku frumheimildarinnar. Hún lýkur sögunni þannig að Laozi fer til Indlands og er þar kallaður Búddha (hvort um endurholdgun eða dulbúning var að ræða var víst ekki á hreinu), en boðskapur hans reynist þarlendum ekki vel skiljanlegur. Þar af leiddi að búddisma mátti afgreiða sem rangtúlkaðan eða a.m.k. ófullkominn taóisma. Þessar málalyktir voru ekki hluti af elstu sögusögnum um Laozi; þeim var bætt við þegar búddisminn náði ítökum í Kína og í þeim tilgangi að lækka gildi hans. Afar ólíklegt er þó að Halldór hafi ekki þekkt þær og miklu sennilegra – í ljósi þeirrar afstöðu sem fram kemur í *Alþýðubókinni* allri – að hann hafi viljað forðast alla snertingu við trúarbrögð í hefðbundnum skilningi.

11 Halldór Laxness, *Úngur eg var*, 50–51.

12 Halldór Laxness, *Alþýðubókin*, 30.

Allt bendir, í stuttu máli sagt, til þess að Halldór hafi á þessu stigi heillast af tilurð bókarinnar frekar en boðskap hennar. „Gamli maðurinn“ hverfur af sviði en færir um leið í letur svo magnaða speki að ekki verður efast um ágæti hennar þótt lítið sé skilið. Frásögnin af þeirri atburðarás minnir á margendurtekið mynstur í skáldsögum Halldórs. Þær enda oftlega með því að lykilpersóna gengur af sviði á merkingarþrunginn hátt. Bjartur leggur af stað í Urðarsel („í ósigrinum er kallinn skástur“, sagði Halldór löngu síðar um þau sögulok); Ólafur Kárason gengur í jökulinn, á vit fegurðarinnar; Þormóður Kolbrúnarskáld hverfur bak hörginum, en gefið er í skyn að „sagnarandi“ hafi frætt hann um yfirvofandi og minnisverð stórtíðindi; og líklega má túlka kórwillu Umba í lok *Kristnibalds undir Jökli* sem eins konar sjálfsútpurrkandi hámark mynstursins. Fyrsta dæmið var reyndar að finna í verki sem Halldór lauk nokkrum árum áður en hann skrifaði ritgerðina um bækur. Brottganga Steins Elliða í lok *Vefarans mikla frá Kasmír* er tvíráðara rákn en Halldór vildi vera láta þegar hann víkur að henni í formála að annarri útgáfu *Alþýðubókarinnar*. Þar er talað um menningarskil og algeran ósættanleika kristindóms og manngildisstefnu; trúin á tilveru guðs er sögð gera manninn að engu og þar með snýr Halldór sér að boðun nýrrar menningar. Málið er þó flóknara en svo að það verði afgreitt með einfaldri afhrópun guðs. Til er kristilegt svar við stefnuyfirlýsingu Halldórs í *Alþýðubókinni* (svo að afstýrt sé misskilningi skal tekið fram að undirritaður aðhyllist það ekki, en síðustu verk Halldórs, bæði skáldrit og ritgerðir, benda til þess að hann hafi í það minnsta verið farinn að hugleiða það alvarlega); það er innfalið í síðustu orðum Steins til Diljár. Leitin að guði, sem slík, á að forða mannum frá því að leysast upp í algera blekkingu. Rökrétt afleiðing er neikvæð guðfræði í þeim skilningi sem Halldór hefur síðar – í þó nokkuð stílfærðri gerð – eftir Fali í Austurdal. Eftir er að athuga hvort nánari kynni hans af *Taóteking* hafi komið honum í nágrenni við neikvæða guðfræði; og áður en sú spurning er tekin á dagskrá verður að rekja nokkra áfanga á leið Halldórs frá opinberuninni á Kolviðarhóli til návígis við texta og túlkun.

Fyrsti neistinn milli Halldórs og „Laotse karls“ var þannig, að því er best verður séð, helgisagnaútgáfa af formgerð sem miklu skipti í frásagnartækni og -skilningi hins fyrrnefnda. Munurinn á kínversku

fyrirmyndinni og tilbrigðum Halldórs er þó sá að hann segir sögur en boðar ekki speki, a.m.k. ekki berum orðum. Sjálfur komst hann einu sinni svo að orði að honum væri áskapað að líta á heiminn sem sögufni. Að vísu má bæta við þetta tilvitnun í bréf til Einars Ólafs Sveinssonar, dagsett 12.3.1926. Peter Hallberg vísar til þess og telur réttilega að þar sé um mikilvægan vitnisburð að ræða. Í bréfinu segist Halldór hafa „uppgötvað að heimspeki mín er undirsáti paradoxalistar minnar, þ.e.a.s. listar minnar.“¹³ Í minningabókunum kemur fram að hann hafði í æsku lesið *Sögu mannsandans* eftir Ágúst H. Bjarnason af mikilli áfergju, en síðar orðið henni rækilega afhuga; og alkunna er að honum lét margt betur en að orða heimspekilegar hugsanir á viðteknu máli þeirrar fræðigreinar (nægir að minna á endaleysurnar í *Skáldatíma*). Að vísa heimspekinni úr forsæti og taka hana í þjónustu sagnagerðar – eins og Halldór segist ætla að gera – er augljóslega allt annað en alger afneitun og of lítill gaumur hefur verið gefinn að heimspekilegum bakgrunni skáldsagnanna sem Halldór er þekktastur fyrir.

Vegir og afvegir

Þýðing bræðranna Jóhannessona á *Bókinni um Veginn* (gerð eftir dönskum og enskum útgáfum) kom út 1921 og Halldór þekkti hana þegar hann skrifaði *Alþýðubókina*, en ítarleg ummæli um hana lét hann ekki falla fyrir en löngu síðar, í formála að annarri útgáfu hennar 1971. Ritdóm skrifaði hann hins vegar um aðra þýðingu sem honum var mjög síður að skapi. Hana gerði Sören Sörenson, gaf út 1942 og ritdómur Halldórs birtist á sama ári. Hann átelur Sören fyrir að gera úr *Taóteking* einhvers konar siðfræðirit, breyta titlinum í *Bókin um dygðina og veginn* og færa boðskap bókarinnar nær kristnum kenningum. Halldór virðist hafa talið óhjákvæmilegt að siðfræðilegar túlkanir taóismans hneigðust í þá átt og á þessum árum var hann minna gefinn fyrir „fornserkneskar trúargrillur“ en áður eða síðar („herkellíngasjónarmið“ er annað skrautyrði sem hann notar í því tilliti). Gagnrýnin á kristilegan (og/eða guðspekilegan)

13 Peter Hallberg, *Vefarinn mikli*, 132.

undirtón í nálgun Sörens er þó – í því samhengi sem hér um ræðir – þýðingarminni en tilraunir Halldórs til að opna aðrar leiðir. Þær eru áberandi hálfkveðnar og sundurleitar. Lin Jútang er nefndur til vitnis og kallaður „einn mestur vitmaður, heimspekingur og ritsnillingur þeirra kínverja sem túlkað hafa kínverskar hugmyndir á erlendum túngum“. Fyrir má nú rota en dauðrota, verður manni hugsað; tæpast er trúlegt að Halldór hafi ekki vitað að Lin Jútang var af kristnum foreldrum kominn, alinn upp í kristni og kynntist kínverskri hugmyndasögu eftir á. Og bókin sem vitnað er í reyndist allt annað en sígild; mér vitanlega eru þess varla dæmi að kínafræðingar nú til dags vitni í Lin Jútang. Rétt er þó að minnst stuttlega á þær lýsingar taóismans sem Halldór telur Lin til tekna. Um „speki gamals róna“ þarf ekki fleiri orð að hafa en áður voru sögð. Þar á ofan er taóisminn sagður boða „ruglandi og eyðandi efasemdarstefnu“ og hafa „yfirleitt illan bifur á öllum hugsjónum, þó meir fyrir trúleysis sakir en þróttleysis“; að lokum er því slegið föstu að konfúsíanska lífsskoðunin sé jákvæð „þar sem taósjónarmiðið er neikvætt“, en eitthvert – nánar óútskýrt – jafnvægi þeirra hafi mótað þjóðarskapgerð Kínverja.¹⁴

Yfir þessu myndu flestir núlífandi sérfræðingar um taóisma líklega hrista höfuðið. Þarna er að vísu eitthvert bergmál af Zhuangzi (frekar en Laozi), en tengt er við þær tilraunir hans sem helst höfðu til hugsuða utan meginstrauma kínverskrar heimspeki; því fer fjarri að þær væru samrunnar kínversku mannlífi eins og Halldór fullyrðir án fyrirvara um taóismann almennt. Ekki verður heldur séð hvernig „ruglandi og eyðandi efasemdarstefna“, fjandsamleg stofnunum, lögum og landstjórn, ætti að hafa náð þeirri þjóðfélagslegu áhrifastöðu sem taóisminn hafði um margar aldir; hún byggðist annars vegar á skipulögðu trúarlífi og tengslum við alþýðuátrúnað, hins vegar á mismunandi sterkum stuðningi keisaravaldsins. Leiðsögn Lin Jútangs kemur þannig að litlu haldi. Halldór reynir – eða getur a.m.k. hugsað sér – fleiri lykla að *Taóteking*. Í upphafi þeirra málsgreina sem nú var í vitnað er bókin sögð vera „framar öllu draumur sveitasælnnar sem ævinlega hefur verið einn sterkasti þáttur og töfrum slunginn í lífi, list og bókmenntum Kína.“¹⁵ Draumur um sveitasælu er augljóslega allt annað en allsherjar neikvæð lífsskoðun; í *Taóteking* má finna

14 Halldór Laxness, „Bókin um veginn“, 283.

15 Sama heimild, 282–283.

honum stað, en einn og saman nær hann ekki því stigi sígildrar visku sem Halldór vill lesa út úr merkustu bók heimsins. Annars konar, betur miðuð en endaslepp tilraun til að skilgreina þann boðskap er gerð í byrjun ritdómsins. Þar líkir Halldór texta Taóteking við málalalist á tímum Tang-keisaraættarinnar (617–906) og er rétt að vitna nokkuð ýtarlega í þau orð. Myndirnar sem um ræðir eru

háveldi alls, sem er sannverulegt. [...] og þó [grunnarnir] virðist tómir, að fráteknum óverulegum skuggadrögum, eru þeir með einhverju dularfullu móti ákaflega ríkir og fullir; hið heita, síðsumarlega, mögullna rauðbrúna hálförkkur þeirra er eins og fortjald annars sviðs, hula annars ljóss, og samt kennir hér hvergi neins sem kallast mætti yfirnátúrulegt eða trúarlegt.¹⁶

Sögulega séð er þessi samlíking á rökum byggð. Tang-tímabilið var blómaskeið bæði taóisma og málalistar og taóísk áhrif á helstu málara þess tíma eru alkunn. Meira máli skiptir þó að hér er valin króka-leið til skilnings á texta sem staðsetja verður á mörkum ljóðlistar og heimspeki; líkingamálið styðst við myndlist, en það orkar vart tvímælis að leitað er á vit dulhyggju, þótt ekki sé hún boðuð á beinan hátt. Sú túlkun er ekki í neinu ósamræmi við áherslu Halldórs á að ekkert yfirnátúrulegt komi við sögu; hægt er (og hefur verið gert) að útleggja náttúruhugtakið á þann hátt að svigrúm opnast fyrir dulhyggju. Til þess nægir að treyst sé á innsæi sem yfirstígur þverstæður (t.a.m. áðurnefnda nánd tóms og sannveruleika), án þess að æðri skilningur verði tjáður í tæmandi orðum og að skynreynslan sé numin sem „hula annars ljóss.“

Halldór brýtur þannig upp á ýmsum leiðum til nánari innsýnar í *Taóteking*, en engin þeirra er útfærð til lykta; allar eiga þær sameiginlegt að forðast heimspekilega nálgun að textanum, svo og að veita andsvar við meintri kristnivæðingu taóismans. Síðarnefnda atriðið er hartnær óaðskiljanlegt frá altækari höfnun hugmynda um taóíska siðfræði. Það er áreksturinn við þess háttar viðleitni í þýðingu Sörens Sörensonar sem knýr Halldór til að velta fyrir sér túlkunarvandamálum og möguleikum í meiri alvöru en áður. Athyglisvert er að hann hafði ekki – svo vitað sé – hreyft neinum andmælum við svipuðum

16 Sama heimild, 281.

en að vísu vægari vísbendingum í þýðingu bræðranna Jóhannessona. Hann áfelltist Sören fyrir þá fullyrðingu að Laozi hafi trúað á ódauðleika sálarinnar og bendir réttilega á að slíkar hugmyndir eigi ekki heima í klassískri kínverskri heimspeki. Hið sama höfðu Jakob og Yngvi staðhæft í eftirmála að þýðingu sinni. Þegar kemur að formála Halldórs að annarri útgáfu hennar (það er næsti áfanginn sem þarf að skoða) bólar ekki á neinum nýjum tilraunum til að skilgreina boðskap eða grundvallarviðhorf bókarinnar. Rétt er þó að undirstrika eitt þýðingarmikið atriði. „Alt og sumt sem ég veit um bókina eru teingsl mín við hana“, segir Halldór og enn er honum tamt að tala um hana í þverstæðum: „hún er svo stutt að hún verður aldrei lesin til fulls og svo auðskilin að maður er aldrei búinn að skilja hana.“¹⁷ „Teingslin“, hversu mikilvæg sem þau eru (og um það lætur Halldór lesandann ekki velkjast í vafa), geta m.ö.o. byggst á takmörkuðum skilningi. Halldór áréttar þetta með lýsingu á þeim ógöngum sem leit að fullum og endanlegum skilningi hlýtur að lenda í. Hann segist ekki hafa „verið að hnýsast í“ sögu bókarinnar, „áhrif hennar á heiminn og andsvör heimsins við henni“¹⁸; og gefur auga leið að slíkar tilraunir hefðu ekki styrkt þá sjálfstæðu tengingu sem til varð við fyrstu kynni og reyndist árangursrík fyrir síðari skáldverk. Hugtakið *Wirkungsgeschichte*, sem Hans-Georg Gadamer innleiddi í heimspekilega túlkunarfræði, vísar til merkingarauka, -skipta og -tilbrigða á ferli verks gegnum endurteknar túlkanir og þýðingar.¹⁹ Þegar um *Taóteking* ræðir er þessi saga með fádæmum marggreind og erfið yfirsýnar. *Biblían* og *Kommúnistaávarpið* hafa án efa verið þýdd á fleiri mál, en fjöldi misvísandi *Taóteking*-þýðinga á sama máli er líkast til einstakur. Mér vitanlega hefur engin tilraun verið gerð til að rekja þá málavexti í smáatriðum og væri líklega óðs manns æði.

Nokkuð öðru máli gegnir um lýsingu Halldórs á meintum „ruglingi“ handrita og túlkana á frummálinu; það sem hann segir í formálsorðinu er sumpart byggt á samtali hans við taóískan höfuðklerk í Beijing 1957 og er frá því sagt í ferðapistli prentuðum í *Gjörnúngabók*. Það er ofmælt að ekkert samkomulag sé um gildandi texta *Taóteking* og enga viðtekna fyrirmynd að finna. Langflestar kínverskar út-

17 Halldór Laxness, „Formálsorð“, 5.

18 Sama heimild, 6.

19 Sjá Gadamer, *Wahrheit und Methode*.

gáfur og vestrænar þýðingar hafa stuðst við þá gerð textans sem heimspekingurinn Wang Bi (223–249 e.Kr.) gaf út ásamt rómuðum skýringum.

Síðasta ritgerðin sem tekst á við *Taóteking* er „Taoteking sem þýðingarvandamál“, skrifuð og birt 1977; hún er jafnframt eini vitnisburðurinn um að Halldór hafi – sumpart í alvöru, sumpart í hálfkæringi – velt fyrir sér vanda og óvissu vestrænna þýðinga á bók sem var þegar í sínu eigin umhverfi óvenju torskilin. Að vísu eru allri umræðu um „þýðingarvandamál“ þröngar skorður settar ef umfjallandinn kann ekki frummálið, en eitthvað má þó læra af samanburði þýðinga, bæði innbyrðis og við skyld rit af vestrænum eða öðrum uppruna, ef einhver eru. Hugleiðingar Halldórs byrja á síðarnefnda sjónarmiðinu, með misjöfnum árangri. Ég sé engin líkindi með *Taóteking* og *Hávamálum* og vil þó á hvorugan textann rýrð kasta. Samanburðurinn við *Rauða kverið*, sem hirðskrifarar Maós suðu upp úr ritum hans og tækifærisspakmælum, er það sem kallað er á ensku „off the planet“ og skal ekki um það fjölyrt. Umhugsunarverðastur er líklega samanburðurinn við Wittgenstein og þó ekki alls kostar sannfærandi. Halldór telur ekki ólíklegt að *Taóteking* „sé orðskviðasafn að uppruna“ og fleiri en einn höfundur hafi komið þar að verki; í ljósi þess sem nú er vitað um aldur handrita (miklu hærri en Halldór hélt) og muninn á þeim er sú kenning ekki fráleit en því má þó við bæta að á endanlegri gerð textans er heildar-svipur sem bendir til þess að einn höfundur hafi síðastur frá henni gengið. Hver það var veit enginn og engar líkur eru til að í ljós komi. Goðsögnin um Laozi er síðari viðbót og með öllu óvíst hvort nokkur sögulegur fótur er fyrir henni.

Enginn efast um höfundarrétt Wittgensteins, en um tilurð og uppbyggingu textans sem Halldór á við – *Tractatus logico-philosophicus* – hafa verið skiptar skoðanir. Sennilegt er (eins og Hans Blumenberg telur) að Wittgenstein hafi á fyrsta stigi, sér í lagi þegar hann gegndi herþjónustu í fyrri heimsstyrjöldinni, sett saman eins konar orðskviðaröð og síðar klætt hana í kerfisbundnara gervi.²⁰ Það reyndist ekki skothelt. Gagnrýnir lesendur hafa sýnt fram á að *Tractatus* fylgir ekki eins stranglega rökföstum hugsanagangi og höfundurinn vildi

20 Sjá Blumenberg, „Doppelte Buchführung.“

vera láta; göt og stökk eru í rökfærslunni og kjarna málsins er líklega að finna annars staðar en tölusetning forsendna og ályktana gefur í skyn. Hvað sem því líður er tilraun Wittgensteins til að innsigla einingu textans af allt öðrum toga en sambengið í *Taóteking* og mætti athuga þá andstæðu nánar ef rými væri til. Þar á ofan er rétt að nefna eitt atriði sem kalla má bæði snertiflöt og skautun. Eitt af fáum óumdeildum einkennum *Taóteking* er leikur að þverstæðum og fer ekki á milli mála að það hefur höfðað til Halldórs (sbr. það sem áður var sagt um bréf hans til Einars Ólafs). Hjá Wittgenstein er því máli öðru vísi farið: enginn leikur að þverstæðum, aðeins ein stór og yfirþyrmandi þverstæða, og hún kemur ekki í ljós fyrr en í bókarlokinn þegar hann lýsir því yfir að öll kenningakeðjan þar á undan sé strangt tekið merkingarlaus og komi aðeins að gagni sem eins konar „stigi“ á leið til allt annars sjónarsviðs.

Samanburður á ólíkum viðhorfum til þverstæðna væri fróðleg nálgun að heimspekihefðum og hugsunarmynstrum sögulegra menningarheima; en Halldór fer ekki lengra í þá átt. Þess í stað vísar hann að þýðingum *Taóteking* á vestræn mál og ítrekar þá skoðun að ekki sé né geti verið um annað en „taóstælingar“ að ræða, oftlega mótaðar af heimsskoðun þeirra sem þýddu og þess utan vafasamar af annarri og veigameiri ástæðu: *Taóteking* er ótækt að þýða „öðruvísi en í óvissu um að bókin sé til, og vafamál hvort hún hafi nokkurn tíma verið til. Til er aðeins það taó sem ekki verður lýst með orðum.“²¹ Lokaorðin benda til þess að Halldór hafi viljað gera úr bókinni sjálfri sams konar ímynd óræðni og meginþema hennar var frá upphafi í hans augum.²²

21 Halldór Laxness, „Taoteking sem þýðingarvandamál“, 136.

22 Í byrjun ritgerðarinnar (129) vísar Halldór að heimspekingi sem hann kallar Kwangtse og telur merkasta túlkanda *Taóteking*. Átt er við höfund sem nú er í vestrænum umritunum kallaður Zhuangzi og var áður nefndur (misritunina má rekja til eldri heimilda íslenskra og þaðan til fyrstu þýðinga enskra). Han var fyrr uppi en Halldór hélt og textinn sem honum er með nokkurri vissu eignaður er yfirleitt talinn frá síðari hluta fjórðu aldar f. Kr. (Angus Graham giskar á „ca. 320BC“). Ef viðtekin gerð *Taóteking* er – í meginatriðum – frá þriðju öld er því útilokað að Zhuangzi hafi tekið mið af henni (eldri drög sem fornleifafræðingar hafa grafið upp gætu þó flækt málið). Fræðimenn skipta bókinni sem við hann er kennd í þrjá hluta. Fyrstu kaflarnir eru þá að öllum líkindum eftir Zhuangzi sjálfan, annar hluti saminn af síðari höfundum sem stóðu honum nærri, en sá þriðji miklu síðar til kominn. Einhver skyldleiki er að vísu með Zhuangzi og höfundi eða höfundum *Taóteking*, en munurinn varðar grundvallaratriði. Zhuangzi er enn fjær því að halda fram nokkru sem kallast gæti heimspekikerfi (það orð notar Halldór) og flytur engan pólitískan boðskap. Þess eru dæmi að enskumælandi fræðimenn hafi gert greinarmun á flugunartaóisma (*contemplative Taoism*), dæmigerðum hjá Zhuangzi, og markmiðudum taóisma (*purposive Taoism*), sem er á nokkuð miður augljósam forsendum tengdur við Laozi.

Að þessu gefnu koma tilbrigði Halldórs við „taóstælingar“ ekki á óvart; þau slá botninn í umfjöllun hans um þýðingarvandamálið, en virðast nokkuð handahófskennd, eru ekki sett fram sem nákvæmari túlkanir og bera þess frekar merki að bókmenntaleg sjónarmið hafi ráðið för (í því tilliti var Halldór enn, rúmum sex áratugum eftir fyrstu útgáfu, hlynntur íslenskri umskrift Jóhannessona, þótt hann gerði sér grein fyrir því að ekki var um þýðingu í ströngum skilningi að ræða og léti ekki hjá líða að leggja til breytingar í ljósi franskra og þýskra þýðinga). Tvö þeirra verðskulda þó nánari athugun. Næstsíðasta „kviðan“ sem Halldór íslenskar upp á nýtt er að hans áliti eins konar „hugvekja handa keisurum“ og hið sama virðist gilda um þá síðustu; þar er að finna heilræði til landstjórnarmanna og þá ekki síst eftirfarandi línur: „Meistari Alvaldsins er lítt málgefinn. Meðan hann stýrði ríkinu bar einginn kennsl á hann.“²³ Þarna kveður við nýjan tón í taóisma Halldórs. Áður fyrr hafði hann ekki sýnt áhuga á *Taóteking* sem framlagi til stjórn málaheimspeki; það er freistandi að tengja þessa breyttu áherslu við heimsókn hans til Kína árið 1957. Frá henni er sagt í greininni „Þessir hlutir eða tónlist af streingjum“; frekara ljósi er á þá ferð varpað í tveim textum á ensku sem mér vitanlega hafa ekki verið þýddir.²⁴

Bein kynni af Kína gáfu Halldóri ný umhugsunarefni; hann gerði sér betur en áður grein fyrir vanda og verkefnum þeirra sem stjórna vildu landi af þeirri stærð, svo og tengslunum við ævalanga hefð. Eftir á er augljósara en frá þurfi að segja að hann var óhóflega bjartsýnn á framtíðarhorfur. Í síðari ritum er þó engan vitnisburð um vonbrigði að finna, né heldur viðbrögð við óvæntum kúvendingum kínverskra valdhafa og stefnumarkandi stofnana; það er því líkast sem Kína hafi horfið af sjónarsviði Halldórs og hafði hann þó – í ávarpi fluttu í Beijing rétt fyrir árslok 1957 – kallað Kínverja „the greatest nation on earth“ og líklega til að byggja upp „a perfect society.“ Ef viðkynning við Kína endurspeglast á einhvern hátt í ritgerðinni um *Taóteking* sem þýðingarvandamál er þar um að ræða minnisspor frá fyrstu og einu heimsókn hans, frekar en nokkur áframhaldandi tengsl. Í áðurnefndu ávarpi hafði Halldór vitnað í ónafngreindan vin sinn og meistara sem hann segir hafa haft sérstakan áhuga og skilning á Maó

23 Sama heimild, 141.

24 Halldór Laxness, „Address at a banquet“ og „Eastern lessons“.

og fylgst með ferli hans. Þarna getur ekki verið átt við neinn annan en Erlend í Unuhúsi, sem Halldór kenndi oftast en einu sinni við taó, og gefið er í skyn að þar með hafi náðst einhvers konar samhljómur við Maó. Þótt lítið sé sagt berum orðum virðist ekki vafi á því að Maó er hér ákallaður sem tákn eða fyrirheit um þá einingu valds og visku sem *Taóteking* sýnir í torræðum hillungum. Ef sú var meiningin fór mjög á annan veg. Enginn komst hjá því að bera kennsl á Maó; ferill hans sem hugsuður og leiðtogi í einni persónu byrjaði með látum og endaði með ósköpum. Þá reynslu þarf að skoða í breiðara sögulegu samhengi.

Til kínverskra hefða má telja viðmið fyrir hvort tveggja, aðskilin hlutverk vitrings og valdhafa og tilraunir – eða a.m.k. vilja – til að sameina þau. Fyrra mynstrið leyfir mismunandi tilbrigði; vitringurinn getur verið ráðgjafi eða gagnrýnandi valdhafans, en til greina kemur einnig sá valkostur að hann gerist fyrirmynd sjálfstæðs lífs íhugunar og þroskaleitar í fjarlægð frá heimi valds og metorða. Hið siðarnefnda var oftast en ekki yfirvarp þeirra sem með æðsta vald fóru á pólitísku og trúarlegu sviði, en fyrir kom að keisarar gerðu meiri alvöru úr því og hafa þá uppskorið harða dóma af hálfu seinni tíma sagnaritara. Reynt hefur verið að bera Maó saman við einn þeirra, stofnanda Ming-keisaraættarinnar, sem sat að völdum frá 1368 til 1644.²⁵ Hugleiðingar Halldórs um Kína náðu ekki til þeirra mála. Sögulega grunduð nálgun, fráhrerf því sem Þjóðverjar kalla *Sinoromantik*, verður hins vegar að snúa sjónarhorninu við, taka mið af þeim margbrotnu og krókóttu ríkismyndunarferlum sem einkennt hafa kínverska sögu í þrjú þúsund ár (ef ekki lengur) og setja pólitískar ímyndanir „bókarinnar um veginn“ í það samhengi. Angus Graham, einn af virtustu vestrænum túlkendum kínverskrar hugsunar, setti fram sterka vísbendingu þar að lútandi og er þess virði að rýna nánar í málavexti. Graham segir að hugsanagangurinn í *Taóteking* byggist á „einni ráðandi tilfinningu: hræðslu.“²⁶ Þetta hefði Halldóri Laxness líklega ekki þótt góður boðskapur, en hann skýrist nokkuð ef at-hugað er hvers konar hræðslu er við átt. Það er ekki sú tilvistarangist sem löngu síðar var tekin á dagskrá evrópskrar heimspeki, heldur ótti við sérstaka sögulega þróun og ógnun: vopnaða samkeppni og

25 Sjá Andrew and Rapp, *Autocracy and China's Rebel Founding Emperors*.

26 Graham, *Disputers of the Tao*, 218.

allsherjar stríðsvæðingu ríkjanna sem börðust um yfirráð á þáverandi kínversku menningarsvæði. Harðstjórnin og eyðileggingin sem því fylgdu höfðu náð hámarki og enn verra ástand var í uppsiglingu (það raungerðist eftir sigur Qin-ríkisins yfir öllum hinum). Þessi sögulega staðsetning samsvarar þeirri ágiskun að endanleg gerð bókarinnar sé frá þriðju öld f.Kr.; sú virðist nú vera skoðun fleiri fræðimanna en aðrar tilgátur, þótt ekki sé almenns samþykkis að vænta. Við þessari reynslu bregst *Taóteking* ekki með beinum kenningum um stjórnlist eða ríkisskipulag; ráðleggingarnar eru klæddar í orðskviðaform, en líklega má gera greinarmun á hámarks- og lágmarksmerkingu. Hámarksmerkingin er þá draumur um að snúa við ferlinu sem í ógöngur stefndi og hverfa aftur til fleiri, smærri og fríðsamari ríkja; lágmarksmerkingin á, svo að vitnað sé aftur í Graham, að gera smá-ríkjum og smámönnum kleift að lifa af í heimi stríðandi stórvelda.²⁷ Líkingamálið og þverstæðuorðræðan, sem notuð voru til að koma þessu margræða erindi á framfæri, gáfu kost á fleiri tilbrigðum, ekki síst áður nefndum mótleikum löghyggjumanna.

Áhugi Halldórs á pólitískum þreifingum taóismans var of takmarkaður til þess að þær gætu truflað kynnin við Kína. Annað atriði varð meiri ásteytingarsteinn. Í ávarpinu frá 1957 segir Halldór að fyrir evrópska taóista eins og hann sé erfitt að skilja hvernig bók jafn „anti-religious and intrinsically sceptical“ og *Taóteking* gat orðið „the sacred book of a religion and the groundwork of religious ethics.“²⁸ Ósagt er látið hvernig eigi að skilgreina evrópskan taóisma og hverjir aðrir gætu til hans talist. Meira máli skipta þó staðhæfingin um bókina og túlkunarvandamálin sem þar koma upp. Efahyggja er af ýmsu tagi og ekki alltaf jafn „anti-religious“; í umræddri bók snýst hún fyrst og fremst um takmarkanir mannlegra nafngifta, hugtaka og áforma og misræmi þeirra við æðri og dýpri veruleika. Það er ekki augljóst mál að slík viðhorf geti kallast „anti-religious“ og kemur þar að meiri háttar þýðingarvanda. Halldór flutti og birti ávarpið á ensku, en gera má ráð fyrir að hann hafi hugsað málið á íslensku og því miðað við hugtakið „trúarbrögð.“ Við því er ekkert að segja þegar fjallað er um taóismann sem kirkju með tilheyrandi stofnunum, en í breiðara skilningi er það óviðunandi þýðing á orðinu „religion“ sem

27 Sama heimild, 218.

28 Halldór Laxness, *Address*, 192.

notað er í helstu Evrópumálum. Jafngildi orðsins „trú“ eru auðfundin (e. *faith*, þ. *Glaube*, fr. *foi*), en þar með er ekki öll sagan sögð um „religion“. Hnitmiðaðasta áminning þess efnis sem mér dettur í hug er eftir þýska hugsuðinn og stjórnálmanninn Walther Rathenau: „Der Glaube ist das Religiöse in seiner Zuspitzung.“²⁹ Að svo komnu máli er þessi setning óþýðanleg á íslensku, en merkingin er sú að „das Religiöse“ þarfnist einhvers konar skerpingar eða markmiðunar til þess að verða að trú. „Trúarbrögð“ eru afbrigði af trú og hugtakið nær því ekki til þess stigs sem liggur trúnni til grundvallar, án þess þó að ganga upp í henni. Orðið mun hafa komið inn í íslensku á sextánda öld, er lúterskt að uppruna og ekki laust við að það minni á margendurtekin ummæli Halldórs Laxness um ógagnsemi lúterskunnar.

Ef spurt er hvað það sé sem skilur frummerkingu hugtaksins „das Religiöse“ frá trú og trúarbrögðum er svarið í stuttu máli á þá leið að bæði reynsla og túlkun koma þar við sögu. Reynslan sem um ræðir getur verið of óræð til þess að trú nái fótfestu. Viðmið túlkunar hefur Émile Durkheim líklega skilgreint betur en nokkur annar, þótt sitthvað sé við útfærslu hans að athuga.³⁰ Höfuðatriðið er aðgreining hins heilaga (fr. *le sacré*) og hins veraldlega (fr. *le profane*); þessi skautun er forsenda og merkingaröxull heilla heimsmynda og sem slík í ætt við það sem í túlkunarfræði er kallað forskilningur á heiminum. Með tilvísun í Jón Prímus mætti segja að hún sé – um langt söguskeið og í mörgum ólíkum menningarheimum, smáum og stórum – tekin gild án þess að nokkuð komi til álita um trú eða vantrú. Skautin tvö mætti kalla túlkunarkvíar (í líkingu við „hugkvíar“ Kants sem Durkheim tók mið af). Innihald þeirra er breytilegt, tengslin oft flóknari en Durkheim vildi vera láta og í sumum tilfellum má reikna með millistigum. Grundvallarmunurinn er þó skýr og veigamikill. Hið heilaga er merkingargefandi miðstöð og heildarmyndandi frumkraftur í senn, veruleiki í æðra veldi og tilveruvídd sem nálgast verður yfir hindranir og með sérstökum aðferðum, allt frá helgisíðum til ekstatíks innsæis.

Með þessari nálgun að fyrirbæraflækjunni sem Durkheim kallaði „*vie religieuse*“ komumst við einnig nær hugmyndaheimi *Taóteking*.

29 Rathenau, *Von kommenden Dingen*.

30 Sjá Durkheim, *Les formes élémentaires*.

Durkheim gerði ráð fyrir því að hver menningarheimur hefði sitt sérstaka kerfi grundvallarhugtaka og var því ekki sjálfgefið að alls staðar væri fyrir hendi ein og nákvæm samsvörun þess skilnings sem hann lagði í hugtak hins heilaga (og taldi nógu víðan til að brúa bilið milli ástralskra frumbyggja og nútíma helgunar á pólitískum gildum). Töluvert hefur t.d. verið rætt um mismunandi orð sem Forngríkkir notuðu til að lýsa hinu heilaga.³¹ Hér verður auðvitað ekki reynt að fara í saumana á sambærilegum kínverskum valkostum; til þess þyrfti kínverskukunnáttu sem undirritaður getur ekki státað af. Að mínu viti má þó ráða af þýðingum að hugtakið *taó*, eins og það er notað í margnefndum texta, hafi umtalsverða snertifleti við hið heilaga. Því fer fjarri að um samheiti sé að ræða, en skörunin er nógu augljós til að hrekja lýsingu Halldórs Laxness á *Taóteking* sem „anti-religious.“ Var hann um þær mundir – sumpart vegna ólokinnar reikningsskila við kaþólsku, sumpart vegna óbilandi andúðar á lútersku – svo afhuga „trú“ og „trúarbrögðum“ að honum yfirsást bakland þeirra nafngifta? Ef svo var, vissi hann betur þegar að sagnskáldskap kom.

Niðurstaðan af ofangreindum athugunum er einsýn og fremur neikvæð: frá unga aldri mat Halldór *Taóteking* mikils, en var áberandi tregur til beinnar túlkunar á hugsunarhættinum og heimssýninni sem þar er að finna. Þegar hann braut upp á einhverju slíku var fyrst og fremst um vörn gegn algengum en afvegaleiðandi misskilningi að ræða; leiðréttingar Halldórs ná ekki lengra en á byrjunarstig og virðast halda ólíkum möguleikum opnum; síðasta tilraunin, kennd við þýðingarvandamál en í reynd á brottleið frá því verkefni, verður helst á þann veg skilin að endalaus tilbrigðafjöldun textans, í vestri og austri, leyfi Halldóri að hafa sína útgáfu af boðskap bókarinnar til eigin nota. Endurteknum vísbendingum hans sjálfs og skrifum annarra um verk hans ber í þessu tilliti saman. Taóísk þemu, viðhorf og skírskotanir eru snar þáttur í skáldsögum hans, frá *Heimsljósi* til *Kristnibalds undir Jökli*, og koma fram í bæði persónusköpun og umgerðum. Tengslin við *taó* eru óumdeild, en erfiðara er að koma þeim fyrir í heildarmynd og lítið hefur verið reynt að skilgreina samnefnara. Ein helsta tilraun af því tagi er grein eftir Peter Hallberg, skrifuð eftir útkomu *Brekkukotsannáls* og birt á íslensku 1962. Þar

31 Sjá t.d. ýmis rit eftir Vernant, einkum *Mythe et société* og *Entre mythe et politique*.

er réttilega lögð áhersla á tímamót í sagnagerð Halldórs, en þó með þeim fyrirvara að enn sé um rökrétt áframhald fyrri húmanisma að ræða; breytingin sé ekki eins augljóslega róttæk og hún varð með *Kristnihaldi undir Jökli*. Hallberg tekur sér fyrir hendur að útskýra taóisma Halldórs, þannig að ljós verði bæði varanleg þýðing hans og afleiðingarnar af auknu vægi. Ekkert er sagt um lestur eða túlkun Halldórs á *Taóteking*, og áhrif bókarinnar afgangið með þeim orðum að *taó* sé síður en svo „ákveðið og ótvírætt hugtak“; öll greinin fjallar um þann skilning sem sagnaskáldið Halldór Laxness leggur í lauslega notað kínverskt viðmið og niðurstaðan er nokkuð ákveðin:

Þessi nærverutilfinning, þetta öryggi nálægt óbrotnu falslausu alþýðufólki eins og afa og ömmu í Brekkukoti, er í ætt við kjarna lífsins, já, því ekki við – taó. En ætli sú reynsla hafi ekki verið eitt traustasta hald skáldsins í lífinu og um leið megingjörð í hinni stórbrotnu baráttu hans fyrir mannlegum verðmætum?³²

Þessi skilgreining á taóisma Halldórs er mjög í ætt við hans eigin tilvísun í kínverskar hugmyndir um sveitasælu, sem áður var í vitnað, og engu síður gagnrýnanleg. Við *taó* tengir Halldór fleira en eitt og sumt gerólíkt þeirri nálægð við alþýðumenningu sem Hallberg talar um. Erlendur í Unuhúsi var að vísu sjálfmenntaður, en með engu móti verður hann talinn dæmigerður fulltrúi alþýðumenningar og af sveitunum vildi hann samkvæmt vitnisburði Halldórs sem minnst vita. Jón Prímus gerist sveitaprestur eftir ólokið sagnfræðinám og finnur sína eigin leið til alþýðlegra samskipta, en enginn mundi telja hann til „óbrotins alþýðufólks“. Og um Brekkukot, sem Hallberg tekur beinast mið af, gildir hið sama og um önnur títtnefnd dæmi, einkum Steina undir Steinahlíðum og afdalakotið sem Ólafur Kárason heim-sækir áður en hann gengur í jökulinn. Þetta eru smáheimar, mótaðir af sérstakri tryggð við veg eða skipan sem ekki verður fyllilega komið orðum að og í því er skyldleiki þeirra við *taó* fólgin. Lýsa má þeim sem ýtrustu afleggjurum af möguleikarými (þ. *Möglichkeitsraum*) alþýðumenningar, frekar en kjarna eða samnefnara.

Fyrsta athugun á skáldverkum Halldórs bendir þannig til fjölbreytilegra og samhengisbundinna tenginga við taóísk viðhorf. Enn

32 Peter Hallberg, „Litla bókin um sálina“, 131.

hefur – mér vitanlega – ekki verið gerð á viðkomandi textum nein rannsókn sem nálgast gæti heildarmynd, og í þessari grein verður að sjálfsgögðu ekki um neitt slíkt að ræða. Hún er í besta falli forspjall að óunnu verki. Rétt er þó að ljúka reifuðu máli með stuttri athugasemd við einu tilraun Halldórs til skáldlegrar umfjöllunar um taóismann.

Temúdsjín og taó

Smásagan „Temúdsjín snýr heim“ var samin 1941, þ.e. nokkuð snemma á rithöfundarferli Halldórs og löngu áður en hann tók þeim sinnaskiptum sem oft hafa verið talin marka kaflaskil milli róttækra viðhorfa og leitandi efasemda. Af formálsorðum í síðari útgáfu má ráða að hann hafi ætlað að skrifa miklu lengri sögu og að þar hefði meintur höfundur *Taóteking* líklega fengið hlutverk; það reyndist ekki gerlegt, en smásagan nægir til að koma á framfæri hugleiðingum sem Halldór hætti sér ekki út í þegar ritgerðir eða ritdómar voru á dagskrá. Málið snýst um þverstæðukennt samspil valds og visku. Hér gefst ekki rými til að greina frásögnina í smáatriðum, en helstu áfangar hennar blasa við.³³

Í upphafi er Temúdsjín (þekktari undir nafninu Djengis Kan) kynntur fyrir lesendum og skal þess getið – þótt aukaatriði sé – að lýsing Halldórs á honum minnir mjög á aðra sem síðar var skrifuð, en ekkert bendir til þess að þeir tveir höfundar hafi vitað hvor af öðrum. Elias Canetti túlkaði Djengis Kan sem valdhafa *par excellence*, með einbeittan vilja til manndrápa og eyðileggingar í stórum stíl, og enn hömlulausari vegna þess að hann kom utan að siðmenningunni, úr heimi sem þekkti hvorki auðæfi né skipulagða landstjórn.³⁴ Mynd Halldórs af hirðingjanum sem lagði undir sig heiminn er í sama dúr (sagnfræðingar telja hana ofureinfaldaða en í samhengi smásögunnar skiptir það ekki máli). Því lengur sem Temúdsjín myrðir og brennir, þeim mun annara verður honum um áframhald eigin lífs, helst eilíft. Yfirnáttúrleg eða a.m.k. óhversdagsleg reynsla – talandi dýr sem hleypur af skógi – minnir hann á að endalokin nálgist; hann leitar ráða og eini ásættanlegi ráðgjafinn er spekingur í fjarlægum helli

33 Halldór Laxness, „Uppruni sagnanna“, 5.

34 Canetti, *Provinz des Menschen*, 207.

sem hefur allan hugann við hið Eina (í sögunni er það orð mestan part notað í stað *taó*) og skeytir ekki um konunga. Hann hlýðir þó kalli stórkansins, en frestar ferðinni af því að hann þarf að „ráðstafa mörgum hlutum í ýmsum áttum“: áhrifavald hans er sagt ná til allra vina hins Eina í gervöllu Kína. Hann er með öðrum orðum ekki sá heiminum horfni einsetumaður sem virtist í fyrstu. Þegar Temúdsjín og Síng Síng Hó hittast, loks eftir langa ferð, vill kaninn forvitnast um töfrabrogð, en smám saman rennur upp fyrir honum að allt annað er í boði og hann fer að átta sig á því að kenningin um hið Eina – fram sett með ótæpilegum tilvitnunum í þýðingu Jóhannessona á *Taóteking* – er betri boðskapur en fagnaðarerindi (öðru nafni „buslubænir“) Krists og Múhameðs. Þá bregður svo við að hann réttlætir sig fyrir gestinum og færir fyrir því rök sem stinga mjög í stúf við upphafskafila sögunnar. Hann státar af því að hafa komið á friði, sett lög og opnað verslunarleiðir milli austurs og vesturs; þar á ofan spyr hann hvort letur austursins verði ekki „útþýtt á letur vestursins fyrir tilstilli hins ólæsa hirðingja frá kjarrhæðum norðursins.“ Það vill svo til að þetta eru þau verk sem sagnfræðingar vilja nú helst telja Djengis Kan og erfingjum hans til tekna (að síðasta atriðinu þó frátöldu; skammlíft heimsveldi Mongóla leiddi ekki til umtalsverðra framfara í gagnkvæmum skilningi menningarheima austan og vestan megin). Í frásögn Halldórs eru fullyrðingar og væntingar Temúdsjíns fyrsta skrefið til samþykkis við hið Eina.

Samræðan er rofin af atburðum sem kalla Temúdsjín aftur til mannvonskulegri starfa. Uppreisnir og óútkljáð stríðsátök tefja hann frá frekari nálgun að hinu Eina; hann meiðist illa og verður brátt ljóst að hann á ekki langt ólifað. Þegar svo er komið undirbýr hann heimferð, veit að það verður engin sigurför, en lætur að minnsta kosti drepa allt kvíkt sem fyrir hittist á leiðinni og heldur þannig – augliti til auglitis við dauðann – uppi þeirri ímynd sem Halldór og Canetti lýstu með eftirminnilegum hætti. Þeim mun athyglisverðari eru ferðalokin: „duft stórkansins var lagt til hvíldar í átthögum hans, hinum hæðóttu kjarrskógum í norðri þar sem vatnið í ánum er kalt og tært og straumhljóð þeirra kátt einsog litlar bjöllur.“³⁵ Á kalt og

35 Halldór Laxness, „Temúdsjín snýr heim“, 53. Alkunna er að Halldór byggði söguna á texta eftir breska marxistann Ralph Fox og Fox byggði sína gerð á miklu eldri kínverskri frásögn sem hafði verið þýdd á ensku. Þetta er að mínu viti aukaatriði; hvorki Fox né höfundur kínversku heimildarinnar dregur fram þann kjarna málsins sem ég reyni hér að finna hjá Halldóri. Um söguna hafa

tært vatn sem einkenni upphafs- og endastaðar er ítrekað minnt í sögunni og vatn er eitt af þeim myndhvörfum sem oftast eru tengd við *taó*. Brotthvarf Temúdsjíns af söguviðinu er því mjög í stíl afturhvarfs til hins Eina; og enn ljósari verður sú merking ef þess er gætt að gröfin hefur aldrei fundist. Það hefur Halldór ugglaust vitað, þótt hann nefni það ekki í sögunni.

Öðru máli gegnir um vitringinn Síng Síng Hó. Þegar hann sér að hverju stefnir fær hann því framgengt að kaninn veitir kínverskum taóistum undanþágu frá skattgreiðslu. Þannig neytir boðberi hins Eina þess valds sem hann hefur náð með áhrifum á „drottin heimsins“ í þeim tilgangi að styrkja stöðu lærisveina sinna og áhangenda innan þeirrar skipanar sem sá hinn sami drottinn hafði komið á í Kína (talið um að taóistar séu „snaudastir manna“ er augljóst skrum; kirkja þeirra og klaustur voru sterkar stofnanir). Ofmælt væri að þarna sé einfaldlega skipt um hlutverk, en að vissu marki er fyrri andstæðum óneitanlega snúið við og Halldór virðist hafa uppgötvað – eftir eigin leiðum – þá margræðu tvinnun valds og visku sem *Taóteking* gaf í skyn og löghygjumenn færðu sér í nyt.

Lokaorð

Allt sem að ofan getur styður þann skilning mála að taóismi Halldórs Laxness hafi verið byggður á mjög takmörkuðum kynnum við heimildartexta og þar á ofan viðleitni til að halda opnum fleiri túlkunarleiðum en einni. Titill þessarar greinar, tekinn að láni frá Jóni Helgasyni, virðist því við hæfi. Þess eru fleiri dæmi að lausleg snerting við hugsunarhefðir annarra menningarheima – einkum indverskra og/eða kínverskra – verði kveikur að sjálfstæðum tilbrigðum. Bergmáls af búddisma verður vart hjá ýmsum annars ólíkum hugsuðum; Schopenhauer og Nietzsche eru þekkt dæmi og síðar taldi Lévi-Strauss – á allt öðrum forsendum – til sams konar skyldleika³⁶. Kveiking frá taóisma er sjaldgæfari, en nærtækasta vitnið er einn

---

áður fjallað Kristinn Jóhannesson og Eiríkur Jónsson (sjá heimildaskrá). Þess má geta að í upprunalegri gerð sögunnar sem birtist í *Tímaviti Máls og menningar* árið 1941 skrifar Halldór „Temúdjín“ en í smásagnasafninu frá 1956 bætir hann við s-i svo úr verður „Temúdsjín“.

36 Sjá t.d. síðustu kaflana í Lévi-Strauss, *Tristes Tropiques*.

frumlegasti og umdeildasti heimspekingur tuttugustu aldarinnar. Sennilegt er að lestur þýskra þýðinga á taóískum heimspekiritum (*Taóteking* og úrvals úr Zhuangzi) hafi haft einhver áhrif á þanka-gang Heideggers í lok þriðja áratugar og vitað er með vissu að síðar fékk hann kínverskan áhugamann um heimspeki til samvinnu um nýja þýðingu á *Taóteking*. Sú tilraun komst ekki langt; Heidegger virðist hafa misst áhugann og fargað textanum.³⁷ Nefna mætti fleiri heimspekinga og hugvísindamenn; ef leitað er að skáldsagnahöfundum með kínverska tengingu verður færra um dæmi; þekktastur er líklega Elias Canetti, áður nefndur, en eftir hann liggur aðeins ein skáldsaga og tilvísanir hennar til Kína eru markaðar af hugmyndum sem hann síðar taldi ábótavant; aukin þekking á Kína kemur fram í athuganabókum skrifuðum eftir að hann lagði sagnagerð á hilluna. Halldór Laxness hélt sem kunnugt er tryggð við sagnaskáldskap, þrátt fyrir skammvinnar efasemdir, en torfundinn væri rithöfundur sem skrifað hefur tvö jafn-gerólík meistarastykki og *Sjálfstætt fólk* og *Kristnihald undir Jökli*. Spurninguna um taóisma Halldórs ber að skoða í því sérstaka og enn að ýmsu leyti ókortlagða samhengi.

HEIMILDIR

- Andrew, Anita og John Rapp. *Autocracy and China's Rebel Founding Emperors. Comparing Chairman Mao and Ming Taizu*. London: Rowman and Littlefield, 2000.
- Arnason, Johann P. „The religio-political nexus. Historical and comparative reflections.“ *Religion and Politics. European and Global Perspectives*, ritstýrt af Johann P. Arnason og Ireneusz Pawel Karolewski, 8–36. Edinborg: Edinburgh University Press, 2016.
- Blumenberg, Hans. „Doppelte Buchführung – Wittgensteins Kriegstagebücher 1914-1916.“ *Lebensbemen*, 120–128. Stuttgart: Reclam, 1998.
- Canetti, Elias. *Die Provinz des Menschen. Aufzeichnungen 1942–1972*. Frankfurt/M: Fischer, 1998.
- Cheng, Anne. *Histoire de la pensée chinoise*. Paris: Seuil, 1997.
- Durkheim, Émile. *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Paris: Classiq Garnier, 2015 (ný útgáfa með ýtarlegum inngangi og skýringum).
- Eiríkur Jónsson. „Rætur þáttarins ‚Temúdjín snýr heim.‘“ *Skírnisir* 167:1 (1993): 115–148.
- Gadamer, Hans-Georg. *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen*

37 Sjá Parkes, *Heidegger and Asian Thought*.

- Hermeneutik*. 2. útgáfa, aukin. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1965.
- Graham, Angus. *Disputers of the Tao. Philosophical Argument in Ancient China*. La Salle, IL.: Open Court, 1989.
- Hallberg, Peter: *Vefarinn mikli. Um æskuskáldskap Halldórs Laxness*. 1. bindi. Reykjavík: Helgafell, 1957.
- _____. „Litla bókin um sálina og Halldór Laxness.“ *Tímarit Máls og Menningar* 23:2 (1962): 119–131.
- _____. „Bókin um veginn. Lao Tze: Tao teh king eða bókin um dyggðina og veginn. Íslenskað hefur S. Sörenson. Reykjavík 1942. Helgiritauðgáfan.“ *Tímarit Máls og menningar* 5; 3 (desember 1942): 281–284.
- _____. „Uppruni sagnanna“. *Smásögur*, 5–6. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1956.
- _____. „Temúdsjín snýr heim.“ *Smásögur*, 34–53. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1956.
- _____. „Þessir hlutir – eða tónlist af streingjum.“ *Gjörningabók*, 102–109. Reykjavík: Helgafell, 1959.
- _____. „Address at a banquet.“ *Gjörningabók*, 191–195. Reykjavík: Helgafell, 1959.
- _____. „Eastern Lessons.“ *Gjörningabók*, 201–211. Reykjavík: Helgafell, 1959.
- _____. „Formálsorð“. Lao-Tse, *Bókin um veginn*. Þýð. Jakob Jóh. Smári og Yngvi Jóhannesson, 5–11. Reykjavík: JPV útgáfa, 1971 (1. útg. 1921).
- _____. *Úngur eg var*. Reykjavík: Helgafell, 1976.
- _____. „Taóteking sem þýðingarvandamál.“ *Seiseijú mikil ósköp*, 128–143. Reykjavík: Helgafell, 1977.
- Johnson, Ian. *The Souls of China. The Return of Religion After Mao*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Kohn, Livia (ritstj.). *Daoism Handbook*. Leiden/Boston: Brill, 2000.
- Kristinn Jóhannesson. „Laxness, Taó og Temúdjín.“ *Mímir: blað Félags stúdenta í íslenskum fræðum* 7:3 (1968): 25–31.
- Halldór Laxness. *Alþýðubókin*, 4. útg. (1. útg. 1930). Reykjavík: Mál og Menning, 1955.
- Lao-Tse. *Bókin um veginn*. Þýð. Jakob J. Smári og Yngvi Jóhannesson. Reykjavík: JPV útgáfa, 2016 (1. útg. 1921).
- Lévi-Strauss, Claude. *Tristes Tropiques*. Paris: Plon, 1955.
- Parkes, Graham (ritstj.). *Heidegger and Asian Thought*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1990.
- Rathenau, Walther. *Von kommenden Dingen*. Berlin: S. Fischer, 1918.
- Richey, Jeffrey (ritstj.). *Daoism in Japan*. London: Routledge, 2015.
- Spengler, Oswald. *Der Untergang des Abendlandes*. München: Anaconda, 2017 (1. útg. í tveim bindum, 1918 og 1922).
- Van Ess, Hans. *Der Daoismus. Von Laozi bis heute*. München: C.H. Beck, 2011.
- Vernant, Jean-Pierre. *Mythe et société en Grèce ancienne*. Paris: Seuil, 1992.
- _____. *Entre mythe et politique*. Paris: Seuil, 1996.

ÚTDRÁTTUR

„Kveiking frá hugskoti“:
Taóisminn í meðförum Halldórs Laxness

Greinin fjallar um skilning og skáldlega umtúlkun Halldórs Laxness á taóismanum sem hann kynntist aðallega í gegnum einn klassískan texta, Taóteking, eða Bókina um veginn, eins og hún er oftast kölluð á íslensku. Fyrst eru í stuttu máli teknar saman niðurstöður nýlegra rannsókna á taóismanum sem nú virðist miklu flóknara og þýðingarmeira fyrirbæri en Halldóri og hans kynslóð var ljóst. Síðan eru ritgerðir og ritdómar Halldórs athugaðar nánar og grein gerð fyrir helstu nálgunum hans að Taóteking; þær reynast breytilegar og misvísandi. Í greininni gefst ekki rými til að rekja slóð taóismans í skáldsögum Halldórs, en henni lýkur með stuttri umfjöllun um eina textann sem gerir taóismann að söguefni, smásöguna „Temúdsjín snýr heim.“ Kjarni hennar er hugleiðing um það þverstæðukennda samspil valds og visku sem þegar hafði komist á dagskrá í klassískri kínverskri heimspeki. Halldór uppgötvar það vandamál eftir eigin leiðum.

Lykilorð: Halldór Laxness; taóismi; Taóteking; Kína; vald; viska

ABSTRACT

A Meeting of Distant Minds: Taoism in the Work of Halldór Laxness

This paper discusses Halldór Laxness's understanding and use of Taoist themes, with particular emphasis on his essays and reviews. An introductory section summarizes the results of recent scholarship on Taoism, which now appears as a much more complex and important phenomenon than was previously assumed. The focus then shifts to short texts written over a period of almost half a century, where Laxness comments on the classic Taoteking (his transcription of the title is used) from various angles and seems to keep open different lines of interpretation; but he is disinclined to develop any approach in a thoroughgoing way. A more sustained but less explicit reworking of Taoist themes can be found in his novels, This part of the story cannot be discussed here; but the paper concludes with a case study of the only text that places Taoism at the centre of a narrative: a short story about the Mongol conqueror Chinggis Khan, for whom Laxness uses the original name, Temujin.

Keywords: Halldór Laxness; Taoism; Taoteking; China; wisdom; power